

თეა დულარიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

თერმინ *იბერიის* ინტერპრეტაციის ცდები ქართულ მეცნიერებაში

*საკვანძო სიტყვები: ორი იბერია, კავკასიის იბერია, ესპანეთის
იბერია, იბერიულ-კავკასიური, ანტიკური მედიტერანული*

ჯერ კიდევ ანტიკურ ტრადიციაში მიიქცია ყურადღება იმან, რომ ტერმინით *იბერია* აღინიშნებოდა ერთმანეთისაგან გეოგრაფიულად საკმაოდ დაშორებული და „ზნითა და ენით“ განსხვავებული ორი ქვეყანა, რომელთაგან ერთი კავკასიაში, ხოლო მეორე პირინეის ნახევარკუნძულზე მდებარეობს. სახელების იდენტურობა შეიძლება გამოწვეული იყოს როგორც შემთხვევითობით, ასევე ერთი და იმავე სემიტური წარმომავლობის სახელმდებლობით, რომელმაც, შესაძლოა, სხვადასხვა დროს, მაგრამ, გეოგრაფიული მდებარეობის მსგავსების პრინციპიდან გამომდინარე, უწოდა ამ ქვეყნებს იბერია.¹

როგორც ცნობილია, ზოგადად ტერმინი *იბერია* პირველად ბერძნულ წყაროებში (ჰეროდოტოსი, პლატონი, არისტოტელე,

¹ გორდუზიანი 2016, 213.

სტრაბონი, ფლავიუსი, პლუტარქოსი, აპიანე...) ჩნდება, თუმცა არ არის აზრთა ერთიანობა იმის თაობაზე, თუ საიდან არის შესული იგი ელინურ ტრადიციაში. დროთა განმავლობაში გამოითქვა მრავალი თვალსაზრისი, რომლებიც შესაძლოა ორ ნაწილად დავაჯგუფოთ: 1) ტერმინი იბერია შემოსულია სხვა სამყაროდან; 2) ეს ტერმინი ადგილობრივი წარმოშობისაა. მოგეხსენებათ, რომ იბერია ქართულ საისტორიო და ლიტერატურულ წყაროებში ეთნონიმ „ქართველის“ უცხოურ შესატყვისადაა აღიარებული. მიჩნეულია, რომ ფუძით *ქართ-* ნაწარმოები ეთნონიმი საერთო-ქართველურის ფუძემდე ადის (*ქართ. ქართ-, ზან. ქორთ-, სვან. ქართ-*). მეცნიერთა ერთი ნაწილი არ გამორიცხავს ამ ფუძის ქართველურ ენობრივ სამყაროში ინდოევროპულიდან შემოსვლას, თუმცა საერთონახური *ქართ-* „ღობე, ზღუდე, ეზო“ შესაძლებლობას იძლევა უფრო ადრეულ საერთოკავკასიურ ფუძეზეც ვიმსჯელოთ, რაც მეტად სავარაუდოს ხდის ფუძის კავკასიურიდან ინდოევროპულში შესვლას.²

ორი იბერიის ურთიერთმიმართების საკითხისადმი ინტერესი შუა საუკუნეების საქართველოში უკვე შეინიშნება, სადაც არცთუ იშვიათად ესპანელ იბერებს „დასავლეთის ქართველებს“ უწოდებენ.³ „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში“ (XI ს., გიორგი ათონელი) ესპანეთის იბერები, რომლებიც ქართველთა სახელით არიან მოხსენიებული, ამასთანავე ქართველთა ნათესავებად არიან მიიჩნეული: იოანე ათონელმა გადაწყვიტა თავისი შვილითა და რამდენიმე მოწაფით ესპანეთში გადასახლებულიყო, „რამეთუ ასმიოდა, ვითარმედ ქართველნი არამცირედნი ნათესავნი და ერი მკუიდრ არიან მუნ“.⁴ ორი იბერიის განსასხვავებლად წყაროებში გვხვდება ისეთი დამატებითი აღმნიშვნელები, როგორებიცაა აღმოსავლეთის იბერია, კავკასიის იბერია, დასავლეთის

² გორდეზიანი 2016, 212-213.

³ ბასილი კაპადოკიელის „ჰექსემერონის“ ძველი ქართული ვერსია (კეკელიძე 1960, 12-13).

⁴ აბულაძე 1967, 54; ხინთიბიძე 1998, 14.

იბერია და ესპანეთის იბერია. ვახუშტი ბატონიშვილი იბერიის ეტიმოლოგიის შესახებ საკმაოდ არადამაჯერებელ და, სავარაუდოდ, ხალხში გავრცელებულ ვერსიას გვთავაზობს.⁵ თითქოს ივერია შედგება სიხარულის გამომხატველი შორისდებულის „იი“ და ქართული სიტყვისაგან „ვერიე“ (მოვერიე). იგი უკავშირებს იმ ისტორიულ ფაქტს, როდესაც მეფე ადერკიმ დაამარცხა და მოკლა მეფე არშაკი, რის შემდეგაც სიხარულით შესძახა, „იი, ვერიე!“. სწორედ აქედან დაემკვიდრა ქართლის სახელი იბერიაო. თეიმურაზ ბატონიშვილის მიხედვით, სახელწოდება *ივერია* ადერკი⁶ მეფემდე არსებობდა და, აქედან გამომდინარე, ვახუშტისეულ ჰიპოთეზას აქარწყლებს: „ხოლო წოდება სახელისა ამისა ივერია ანუ ივერო განიმარტების ესრეთ, ვინაჲდგან მდინარენი იგი დიდი-იორი და მცირე-იორი გამომდინარებენ დასაწყისსა შინა ერთისაგან სათავისა და შემდგომად განიყოფიან ორად, ამისთვის წყალთა მათ სახელ-ედვა იორი ანუ იორა, ესე იგი გაორდა ანუ ორი შეიქმნა; ვინაცა იორი ანუ იორა თქმაჲ გარდაიქმნა იორად ანუ ივერიად: და ამის ძლით მდინარეთა ამათ სახელი მოუდიეს ყოველსა სამზღვარსა სრულიად საქართველომსა, გინა გიორგიისასა, კასპიის ზღვითგან ვიდრე შავს ზღვამდე, ყოველსა ზემოსა და ქვემოსა ივერიასა“.⁷

ქართველთა ძველი სახელწოდებების მეცნიერული ინტერპრეტირება კი XIX საუკუნის დასასრულიდან იწყება ი. მარკვარტის ნაშრომით, თუმცა კვლევის არეალი ფართოვდება ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის, ლ. მელიქსეთ-ბეგის, ს. ჯანაშიას, გ. დეეტერსის, უფრო გვიან კი გ. წერეთლის შრომებში. ე. ხინთიბიძის საყურადღებო მონოგრაფიაში „ქართველთა სახელწოდებები და მათი ეტიმოლოგია“ დაწვრილებითაა განხილული თითოეული ნაშ-

⁵ ხინთიბიძე 1998, 8; ვახუშტი 1941.

⁶ ლეონტი მროველის მიხედვით იბერიის მეათე მეფე.

⁷ ბატონიშვილი 1848, 14-15.

რომის ძირითადი ასპექტები.⁸ ერთ-ერთი გაზიარებული ვერსია უკავშირდება სომხურ წყაროებში დაცულ აღმოსავლეთ საქართველოს – *veria* (ვერია) და *virk* (ვირქ) – სახელებს, რომლებსაც მეცნიერები ბერძნულ წყაროებში მოხსენიებულ Ὑρκάσιον-ს ადარებდნენ (Hdt. III, 117...) და მათ შორის გარკვეულ მსგავსებასაც ხედავდნენ. სიტყვა *იბერი*-სგან უნდა ყოფილიყო წარმომდგარი ქართველთა სომხური სახელწოდება *ვირქ*-ი, რომლის წარმომავლობას ძველი სპარსული *vr.kṣi*-ითა და საშუალო სპარსული *waruṣ*-ით ამყარებდნენ.⁹ ი. მარკვარტის თვალსაზრისით, ამავე ფორმებიდან არის ნაწარმოები სპარსული *Gurğ* და *Gurgān*,¹⁰ სირიული *Gurz* და არაბული *Ġurzān* (ჯურზან).¹¹ ივანე ჯავახიშვილმა თავისი კვლევა იოსებ ფლავიუსზე დაყრდნობით წარმართა, რომლის თანახმადაც, ბიბლიური თობელიდან მომდინარეობს ეთნონიმი *იბერი*, ხოლო მისგან – *ივერი* და *იბერი*, თავად *იბერი*-დან კი – სომხური *ვირქ*. ეგრისისა და გურიის წარმომავლობაც მას ჰიბერისაგან მიაჩნდა.¹² ლ. მელიქსეთ-ბეგი შეეცადა კიდევ უფრო გაეფართოებინა სახელწოდებათა ჩამონათვალი და რუსული *გურუზი*-ს წარმომავლობა ახალ სპარსულ *გურჯანს* და სირიულ *გურზანს* დაუკავშირა.¹³ ნ. მარისა და ს. ჯანაშიას აზრით, არაბული *Ġurz*-იდან უნდა მომდინარეობს ევროპული *Georgia*.¹⁴ ტერმინ *იბერი*-ის ადგილობრივი წარმოშობის კვლევისას ყურადღება უნდა გავამახვილოთ იმაზე, რომ აქვე

⁸ ხინთიბიძე 1998.

⁹ ხინთიბიძე 1998, 9-10.

¹⁰ ამ სიტყვის (გურგანის) ეტიმოლოგია ცნობილია. იგი „მგლეთს“, „მგლის ქვეყანას“ ნიშნავს. საფიქრებელია, რომ *ვრკ* (*ვარკ*) ძირისაგან იყო ნაწარმოები მგლის აღმნიშვნელი ტოტემური სახელი, რომელიც თანდათანობით ეთნონიმად იქცა და სხვადასხვა არეალში სხვადასხვაგვარი ფონეტიკური ვარიაციებით გავრცელდა (ხინთიბიძე 1998, 30).

¹¹ ხინთიბიძე 1998, 10; Marquart 1895, 632-633; Marquart 1901.

¹² ჯავახიშვილი 1960, 402-04.

¹³ Меликсет-Бекоев 1916, 36-40; Меликсет-Бекоев 1924, 75.

¹⁴ ჯანაშია 1937, 185-241; Март 1906, 166, 169, 196.

ჩანან სასპეირები,¹⁵ ის ხალხი, რომლებსაც უჭირავთ ტერიტორია კოლხისიდან სპარსეთის ყურემდე. სახელწოდებაში კი, რომელშიც გამოიყოფა ფუძე სპერი, ვარაუდობენ, რომ უნდა განვითარებულიყო ბერძნული იბერი. საქართველოს უძველეს სახელწოდებათა წარმომავლობის შესახებ კიდევ არაერთი საინტერესო კვლევა გამოაქვეყნეს პ. იოსელიანმა, იუსტ. აბულაძემ, ი. ყიფშიძემ, ვ. მინორსკიმ და გ. დეეტერსმა, რომლებმაც ამ პრობლემის ირგვლივ მეცნიერულ კვლევა-ძიებას ახალი მიმართულება მისცეს.

იმისათვის, რომ კიდევ უფრო ნათელი გახდეს, რა მიმართებაშია ქართველთა ზემოთ აღნიშნული სახელწოდებები ერთმანეთთან, თვალი გადავავლოთ ბერძნულ წყაროებს. რასაკვირველია, ებრაულ, ასურულ და ურარტულ წყაროებშიც გვხვდება ქართველური ტომების მოხსენიება, მაგალითად, ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში მცირე აზიაში შავი ზღვის სამხრეთით *მუშქებისა* და *თობალების* დიდი გაერთიანება *დიოხი*, ხოლო მისგან ჩრდილოეთით ძვ.წ. I ათასწლეულში – *კოლხა*.¹⁶ იოსებ ფლავიუსი, რომელიც ახ.წ. I საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსი იყო, წერდა, რომ ბიბლიური იაფეტის შვილის თუბალისაგან წარმოიშვნენ თობალები, რომლებსაც ახლა იბერებს უწოდებ-

¹⁵ „აქემენიდური ხანის სპარსეთის ერთ-ერთ სატრაპიაში შემავალი ტომების სახელწოდება. მატიკნებთან და ალაროდებთან ერთად შეადგენდნენ მე-18 სატრაპიას და ყოველწლიური ხარკის სახით სპარსეთის მეფეს 200 ტალანტს უხდიდნენ. მათ ეკისრებოდათ აგრეთვე სამხედრო ვალდებულება – სპარსელ ხელისუფალთა მოთხოვნით ლაშქრის გამოყვანა. ასე მონაწილეობდნენ სასპერები, მაგალითად, მეფე ქსერქსეს (ძვ. V საუკუნე) ლაშქრობაში საბერძნეთზე. აქ ისინი კოლხების მსგავსად ყოფილან აღჭურვილნი (თავზე ხის მუზარადები ზურებიან, ხელთ გამოუქნელი ტყავის პატარა ფარები და მოკლე შუბები, დანები სჭერიან), ჰეროდოტეს მიხედვით სასპერები ფართო ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხია (სპარსეთის ყურიდან შავ ზღვამდე, ამ ავტორის თანახმად, ოთხი ხალხი ცხოვრობდა – სპარსელები, მიდიელები, სასპერები და კოლხები)“ (მელიქიშვილი 1985, 125).

¹⁶ უფრო გვიან შავი ზღვის აღმოსავლეთით წყაროებში მოხსენიებულია ქართველი ტომების *ხალდების* თუ *ხალიბების* გაერთიანება – ხალიტუ. შემდეგ მდ. ჭოროხის სათავეებში *სასპერების* დიდი გაერთიანება ჩანს, თუმცა ჩვ. წ. აღ-მდე I ათასწლეულის შუა საუკუნეებისათვის ეს პოლიტიკური გაერთიანებები უკვე აღარ არსებობენ, მაგრამ მათში შემავალი ხალხები ისევ ცხოვრობენ შავი ზღვისპირეთის ზოლზე (ხინთიბიძე 1998, 12).

ნო.¹⁷ როგორც ბერძნული წყაროები მოწმობს, ყოფილი პონტოს ტერიტორიაზე, რომელიც რომის და შემდგომ ბიზანტიის გამგებლობის ქვეშ მოექცა, ახ.წ. I საუკუნეში მოსახლეობენ ქართველური ტომები: ხალიბები, ტიბარენები, მოსინიკები, მაკრონები, კოლხები, სანები, ლაზები. მათგან ჩრდილოეთით ჰენიოხები და სანიგები. აღმოსავლეთით კი სხვა ქართველური ტომები: სასპერები, ტაოხები, მოსხები და უფრო მოშორებით იბერები.¹⁸ რასაკვირველია, მათგან ყველაზე პოპულარულია კოლხისი (კოლხები) და იბერიის, რომლებსაც ზოგჯერ ისტორიაში ზოგად ქართველური სამყაროს აღსანიშნავადაც კი გამოიყენებენ. კვლევის თემატიკიდან გამომდინარე, ამჯერად მხოლოდ იბერიის სახელწოდების შესახებ გავამახვილებთ ყურადღებას. იბერიის სახელით ბერძნები უპირატესად აღმოსავლეთ საქართველოს მოიხსენიებენ. დასავლეთ საქართველოში კი ძველი კოლხეთის დაცემის შემდეგ ელინები უპირატესად ცალკეულ ქართველურ ტომებზე მიუთითებენ იმის მიხედვით, რომელი ტომიც იმ დროისათვის დაწინაურდებოდა (მაგ., VII ს-მდე ხან ჭანეთს, ხან ლაზეთს (ლაზიკე) უწოდებდნენ, VII-VIII სს-დან კი ბერძნები აბაზგთა ტომის სახელწოდებით იცნობენ დასავლეთ საქართველოს).¹⁹ იოანე იტალოსი ცნობილ ქართველ ფილოსოფოსს, იოანე პეტრიწს აბაზგ გრამატიკოსს უწოდებს. საინტერესოა ისიც, რომ სპარსულ წყაროებშიც კი ჩაენაცვლა ტრადიციულ გორჯესთანს საქართველოს აღსანიშნავად აფხაზეთი.²⁰

რაც შეეხება ლათინურენოვან სამყაროს, საქართველოს სახელად თანდათანობით მკვიდრდება ტერმინი გეორგია, ბერძნული

¹⁷ ყაუხჩიშვილი 1961, 271; Dindorfius 1865.

¹⁸ ხინთიბიძე 1998, 12.

¹⁹ აქვე დავძენთ, რომ VIII ს-ის 80-იან წლებში აბაზგთა და ლაზთა სამეფოები გაერთიანდა და აფხაზეთის (აბაზგიის) სახელით იხსენიება, რომელიც უშუალოდ ბიზანტიას დაექვემდებარა. აქედან მოყოლებული მთელი დასავლეთ საქართველო აბაზგიის სახელით იხსენიება, ქართულ წყაროებში კი – აფხაზეთის სახელით (ხინთიბიძე 1998, 15).

²⁰ ტაბატაძე 1993, 222; ხინთიბიძე 1998, 15.

სახელწოდების *იბერიის* ნაცვლად და რომელიც გადმოდის თანამედროვე ევროპულ ენებში, სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა ვარიაციით (ჯეორჯია, ჟეორჟია, ხეორხია, გეორგია).²¹ პლინიუს უფროსის თანახმად (I, 1), გეორგები აღმოსავლეთ კავკასიაში მოსახლე ტომია, რომელიც სკვითების, კიმერიელების, კისიანტუსებისა და ამადონების მეზობლად ცხოვრობს. სოლინუსი (15, 14) კი ველური ზნის მქონე კავკასიის არეალში მცხოვრები ტომების გარემოცვაში გეორგებს გამოყოფს როგორც ევროპაში მცხოვრებ ტომს, რომელიც მიწათმოქმედებას მისდევს. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ამ ტომის სახელწოდება შეიძლება გამხდარიყო საქართველოსა და ქართველთა აღმნიშვნელი ყველაზე პოპულარული, ევროპაში გავრცელებული სახელწოდების გეორგია პირველწყარო.²²

მეცნიერებაში დღემდე საკამათოა საქართველოს ბერძნული სახელწოდების – იბერიის გავრცელების ქრონოლოგიისა და გეოგრაფიული საზღვრების ზუსტი დადგენა. ყველაზე უფრო მკაფიოდ გეოგრაფიული პარამეტრები გადმოცემული აქვთ სტრაბონსა (XI, 3, 1-6) და პტოლემეის (V, 10, 1-2). მათი გადმოცემით, იბერიის მოსაზღვრე ქვეყნებს წარმოადგენს: ჩრდილოეთით სარმატია, დასავლეთით კოლხისი, სამხრეთით დიდი არმენია, ხოლო აღმოსავლეთით ალბანია.²³ აგრეთვე მის ტერიტორიაზე გამავალი მდინარეები და უმთავრესი დასახლებული

²¹ გეორგ- ფუძიდან ნაწარმოები საქართველოს სახელწოდება გვხვდება არა მარტო ევროპის, არამედ აზიის ხალხების ენებშიც, კერძოდ: იაპონიასა და კამბუჯიაში, ინდოეთში, ისრაელში. დაწვრ. იხ., პაიჭაძე 1993, 291-92; კენჭოშვილი 1993, 335; ვ. ვამაკიძე 1993, 56-57; წერეთელი 1993, 147. XIV საუკუნის რუსულ მატრიანეებში სხვა ტერმინების პარალელურად უკვე არსებობს გურზიც, რომლის ტრანსფორმირებული ფორმაა გრუზია. თანამედროვე რუსული ენის გავლენით ეს სიტყვა შევიდა როგორც სლავურ სამყაროში, აგრეთვე იაპონიაში, ვიეტნამსა და ლაოსში, თანამედროვე ებრაულ, ჩერქეზულ და აფხაზურ ენებში (ხინთიბიძე 1998, 17).

²² გორდეზიანი 2024, 110.

²³ გორდეზიანი 2016, 212.

პუნქტებია დასახელებული, რომელთაგან უმეტესობის სავარაუდო მდებარეობა დღეს თითქმის დაზუსტებულია.

გარდა კავკასიის იბერებისა, აღსანიშნავია, რომ იბერები იყვნენ აგრეთვე დღევანდელი ბრიტანეთის უძველესი მაცხოვრებლები (*App. Hisp.* 1.1), რომელთა მისვლას ჩვ. წ. აღ-მდე III ათასწლეულში ვარაუდობენ.²⁴ ძველ ლათინურენოვან წყაროებში *Hibernia* დღევანდელ ირლანდიას ეწოდება. თუმცა უფრო პოპულარულია დღევანდელი ესპანეთის ტერიტორიაზე არსებული იბერია, ანუ პირენეის იბერია (ლათ., *Hiberia/Iberia*). რ. გორდეზიანის თვალსაზრისით, პლატონის „კანონებში“ მოხსენიებული იბერები (I, 637d), კონტექსტიდან გამომდინარე, არ უნდა გულისხმობდეს კავკასიელ იბერებს, რადგან ისინი კართაგენელებს, კელტებსა და თრაკიელებს შორის არიან მოხსენიებულნი მეომარი ხალხების ჩამონათვალში. არისტოტელეს „პოლიტიკაში“ (VII, 2, 6. 1324b) მოხსენიებული იბერები კი ეთნოგრაფიული მინიშნების გათვალისწინებით, მართლაც ისტორიული ქართლის მკვიდრებად შეიძლება მივიჩნიოთ.²⁵ არისტოტელესთან იბერიის მოხსენიება მეცნიერებს აძლევს ვარაუდის საფუძველს, რომ ქართლის სამეფოს წარმოქმნა და იბერიის ისტორიულ ასპარეზზე გამოსვლა სწორედ ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქას შეიძლება უკავშირდებოდეს.²⁶ მართალია, ძველი ქართული საისტორიო ტრადიცია მიიჩნევს, რომ ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობამ საქართველოც მოიცვა, მაგრამ უკვე ანტიკურ ეპოქაში თვლიდნენ, რომ იბერები არ ემორჩილებოდნენ არც სპარსელებს, არც მიდიელებს და მათ მაკედონელის უღელიც აციილეს (*Plut. Vit. Pomp.* XXXIV). ანტიკური იბერია ძველი სამყაროს ისტორიაში შევიდა როგორც სახელმწიფო, რომელიც ასპარეზზე

²⁴ Morton 1984, 15-18; ხინთიბიძე 1998, 21.

²⁵ გორდეზიანი 2016, 214.

²⁶ აქვე აღსანიშნავია, რომ ევროპულ კვლევით ტრადიციაში იბერიის სამეფოს შექმნის პერიოდად მიჩნეულია არა ალექსანდრემდელი, არამედ პოსტალექსანდრესული პერიოდი (იხ. Schottky 2014, 86-107; Schottky 1989).

მრავალი საუკუნის განმავლობაში დიდი იმპერიების მოკავშირეც კი იყო.

ზოგიერთი ისტორიკოსი ანტიკურობაშივე მიიჩნევდა, რომ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის იბერიაში ერთმანეთის მონათესავე ხალხი ცხოვრობდა. ძველი ბერძნები, მათ შორის, მეგას-თენესი, აპოლოდოროსი, სტრაბონი, იოსებ ფლავიუსი და სხვანი გადმოგვცემენ, რომ იბერები დასავლეთიდან, პირენეის ნახევარკუნძულიდან გადმოსახლდნენ აღმოსავლეთში. ძველი რომაელი მწერლები უპირატესად იბერების აღმოსავლეთიდან დასავლეთში გადასახლების ვერსიას უჭერდნენ მხარს: ვარონი, პლინიუს უფროსი.²⁷ თუმცა აპიანე როგორც აღნიშნავს, ეს ორი თანამოსახელე იბერები შესაძლოა სხვადასხვა ხალხიც კი ყოფილიყო: „იბერებს, რომლებიც აზიაში არიან, ზოგნი მიიჩნევენ ევროპელი იბერების წინაპრებად, ზოგი ამათ [ევროპელი იბერების] მოახალშენებად [კავკასიაში], სხვები კი მხოლოდ თანამოსახელეებად, რადგან არც ზნე აქვთ არაფრით მსგავსი და არც ენა“ (App. *Mith.* 101).²⁸ ეს თავისთავად მიუთითებს იმაზე, რომ ჯერ კიდევ ანტიკურობაში ვერ ხელავდა ზოგიერთი ავტორი ამ ორ იბერიას შორის საერთო წარმომავლობის კვალს.

როგორც მოგეხსენებათ, ტერმინ *იბერიის* ეტიმოლოგიის დადგენას ღდეს პირენეის იბერიის ისტორიის მკვლევრებიც ცდილობენ. ბასკური ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის ავტორი ბ. პიობელმანი იბერიას სემიტური წარმოშობის სახელწოდებად მიიჩნევს. იგი ვარაუდობს, რომ პირენეის იბერია ფინიკიელთა მიერ შერქმეული სახელწოდებაა, ხოლო კავკასიის იბერიას არამეელთაგან მომდინარე სახელად თვლის.²⁹ ამ თვალსაზრისის განვითარებაა ქართულ მეცნიერებაში ჩამოყალიბებული კიდევ ერთი თეორია, რომელიც იბერიას უკავშირებს საერთო ინდოევროპულ-

²⁷ ხინთიბიძე 1998, 22.

²⁸ გორდეზიანი 2016, 213.

²⁹ ხინთიბიძე 1998, 24.

სემიტურ ძირს ბრ-, რაც ძველ ებრაულ ენაში ნიშნავდა წყლიანი ან მთიანი ზღუდის გადალახვას, ხოლო eber – ადგილს, რომელიც მდებარეობდა მდინარის ან ზღვის გაღმა.³⁰ ა. სარჯველაძე ფიქრობს, რომ ამ ძირიდან აწარმოეს ქართველთა ქვეყნის სახელწოდება კოლხეთში მოსულმა ფინიკიელებმა და მცირე კავკასიონის, ანუ თრიალეთის ქედის ქვეყანას უწოდეს *იბერია*. მისივე აზრით, სწორედ ფინიკიელები იყვნენ ის ხალხი, რომლებმაც დაიპყრეს ესპანეთის სამხრეთი სანაპირო, დამკვიდრდნენ იქ და ნახევარკუნძულზე მცხოვრებ ხალხს შეარქვეს *იბერები*. ამასთანავე, ფინიკიელებს მიიჩნევს იმ ხალხთა წინამორბედებად, რომლებმაც მიაღწიეს ბრიტანეთსა და ირლანდიაში, რომლის ქვეყნის მოსახლეობასაც შემდგომ უწოდეს *იბერია*.³¹ როგორც ესპანეთის, ასევე კავკასიის იბერიის სახელებში ზოგიერთი მეცნიერი ხედავს ფინიკიელებისა თუ ებრაელების ესპანეთსა და კავკასიაში გადმოსახლების კვალს და ებრაულ 'eber და 'iber ფუძეებს მიიჩნევს როგორც ბერძნული იბერიის, ასევე ლათინური ჰიბერიის წყაროდ, რომლის მნიშვნელობაცაა „მსხემი“, „ხიზანი“, „იქითა მხარელი“.³² მ. ქურდიანი, რომელმაც განსაკუთრებით საინტერესო კვლევა ჩაატარა ბასკურკავკასიური ენების ნათესაობის შესახებ, აღნიშნავს, რომ თავიდანვე მცდარი აღმოჩნდა მეცნიერებაში ცდა, დაეკავშირებინათ ორი იბერია ერთმანეთთან გეოგრაფიული ტერმინის მსგავსების გამო. იგი სიტყვა *იბერიის* გაჩენას (ძვ.წ. VI ს.) უკავშირებს საქართველოში

³⁰ სარჯველაძე 1989, 123.

³¹ სარჯველაძე 1989, 118-123.

³² გორდეზიანი 2016, 213; ე. ხინთიბიძე აღნიშნავს, რომ ეს თვალსაზრისი წარმოადგენს ეთნონიმ ებრაელის (ლათ. Hebraeus) ცნობილი ეტიმოლოგიის გადმოტანას ტოპონიმ *იბერიაზე*. ებრაელი ძველი ებრაული ტექსტების მიხედვით გამოითქმის, როგორც 'Ibri, არამეულად კი – 'Ibrai. როგორც მიუთითებენ, ლექსება 'Ibri ნაწარმოებია i სუფიქსის დართვით სიტყვაზე 'eber. ეს უკანასკნელი კი ებრაულ ენაში გავრცელებული წინდებულება და აქვს მნიშვნელობა ქართული სიტყვისა „გაღმა“ (ანუ „იმ მხარეს“). უძველესი ისრაელური ტრადიციით სიტყვა *ებრაელი* განიმარტება, როგორც ხალხი, რომელთა წინაპრები ცხოვრობდნენ მდინარე ეფრატის გაღმა (ხინთიბიძე 1998, 25).

ებრაელების გადმოსახლებას მას შემდეგ, რაც ნაბუქოდონო-სორმა აიღო ისრაელი, თითქმის მთელი ებრაელობა ლტოლვი-ლებად აქცია შუამდინარეთში, ხოლო გარკვეული ნაწილი კი იძულებული გახდა გამოქცეულიყო და შავი ზღვის სანაპიროზე ეპოვა თავისი საცხოვრისი. იმ ფაქტს, რომ ებრაელები ქუთაისსა და ონში სახლდებოდნენ მხოლოდ მდინარის მარცხენა სანაპი-როზე, მ. ქურდიანის თვალსაზრისით, თავისი ახსნა აქვს. მისი განმარტებით, რიონის, რომელიც მაშინ ევროპისა და აზიის საზღვარი იყო – [რიონის] მარჯვენა სანაპირო – ევროპას, მარცხე-ნა კი აზიას წარმოადგენდა. ებრაელები, როგორც აზიელები, არ შორდებოდნენ თავიანთ კონტინენტს და, როგორც აღვნიშნეთ, მხოლოდ მარცხენა სანაპიროზე სახლდებოდნენ. სახელწოდებაც იბერინ სწორედ მათ მოჰყვა. პირველი ადამიანი, რომელიც მოხსენიებულია იბრინ – ხიზანს ნიშნავს, გადმელს, გადამთიელს, მდინარის გაღმა მცხოვრებს. „პატრიოტი“ აბრაჰამი თავიდან მოხსენიებულია, როგორც აბრაჰამ იბრიმი. ძველ ბერძნულში არ იყო ასო ვ, და შესაბამისად, იგი დაფიქსირდა ენაში, როგორც ბ. აქვე მეცნიერი ყურადღებას ამახვილებს ენაში ხმულთა სპირალ-ტიზაციაზე (ბ-ვ, ქ-ხ...), რომელიც, სავარაუდოდ, ძვ.წ. V ს-ში მოხდა ებრაულში. ქართულში ეს არის დასტური იმისა, რომ ებრაელები ჩვენთან ძვ.წ. VI ს-ში უნდა გადმოსახლებულიყვნენ, რადგან ეს ძველი ფორმები საქართველოში მცხოვრებმა ებრაე-ლებმა შეინარჩუნეს. ეს ებრიც ჩვენთან ბ ფორმით იყო შემოსუ-ლი.³³ ასე რომ, მ. ქურდიანის აზრით, საკუთრივ ქართულ სამყაროსთან არავითარი კავშირი არ აქვს და პირველი გამოყე-ნება ამ სიტყვის მოხდა მეფე ერეკლეს დროს, როდესაც შეიქმნა ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი. ასე რომ, როგორც ქართველე-ბისათვის, ასევე ბასკებისათვის სრულიად უცხო ტერმინს დაე-

³³ მეორე ტალღას, რომელიც მოვიდა ძვ.წ. II-I სს-ში მათ მოჰყვათ ვ-იანი ფორმები და ჩვენ მივიღეთ აქედან ფორმები, როგორებიცაა ყივრი, ყიური... ნახვა: <https://shorturl.at/xwBQy> <https://shorturl.at/C4kyA> ბოლო ნახვა: 17.02.2025; ქურდიანი 2010, 275-302.

ფუძნა კვლევა, რომელიც მათ შორის ნათესაური კავშირის ახსნას ცდილობდა.

ამგვარად, მეცნიერებაში ტერმინ იბერიის წარმომავლობის შესწავლა რამდენიმე გზით წარიმართა. ის ფაქტი, რომ ამ სიტყვის მწარმოებლებად ბერძნები გვევლინებიან, ამაზე უკვე თითქმის აღარავინ დავობს დღეს, თუმცა სხვა საკითხია, საიდან შეიძლება შესულიყო იგი ბერძნულში. როგორც ვნახეთ, მეცნიერებაში არის არაერთი ცდა, დაუკავშირონ ბერძნულში ამ ტერმინის წარმოქმნა ზოგიერთ კავკასიურ ენაში არსებულ ფუძეს, მათ შორის, ქართველურსა და სომხურს. თუმცა თავისი ადგილი უჭირავს სახელწოდების დაკავშირებას სემიტურ-ებრაულ სამყაროსთან: ერთი მხრივ, ფინიკიელებთან, მეორე მხრივ კი, ნაბუქოდონოსორის მიერ დარბეულ და ლტოლვილებად ქცეულ ებრაელობასთან. ჩვენი აზრით, ამ ჰიპოთეზას უფრო რეალური საფუძველი აქვს, რადგან სემიტურ-ებრაულ ენებში არსებული ფუძე ნიშნავს „გადაღმა მცხოვრებს“ და მართლაც პონტოს სანაპიროებთან შემოსული ებრაელობა იბერიელებს თვლიდა იქითა მხარის წარმომადგენლებად. შესაძლოა, მართლაც აღმოსავლური და დასავლური იბერიის ტერმინებში დავინახოთ კვალი ერთგვარი სივრცობრივი აღქმისა. ისიც აღსანიშნავია, რომ კავკასიის იბერია და ესპანეთის იბერია მართლაც წარმოადგენს იმ ტერიტორიებს, რომლებიც ევროპულ სივრცეს, ანტიკური გაგებით, შემოსაზღვრავს დასავლეთიდან და აღმოსავლეთიდან და რომელიც მედიტერანულ წარმოდგენებში აღქმული იქნებოდა როგორც იმიერი (*იქითა*) ქვეყნები. ამასთანავე მეტი დამაჯერებლობა აქვს იმას, რომ თავად ბერძნებს ტერმინი ეწარმოებინათ ხმელთაშუაზღვისპირეთში ღომინანტური პოზიციების მქონე სემიტური ენებიდან. თუმცა ეს სვამს კიდევ უფრო შორსმიმავალ საკითხს, მედიტერანულ უძველეს ხალხებს შორის ენობრივი მიმართებების თაობაზე.

ბიბლიოგრაფია:

აბულაძე, ილია, რედ. 1967. *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები*. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება.

ბატონიშვილი, თეიმურაზ. 1848. *დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გეორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველომსა*. სანკტპეტერბურ-ლი.

გორდეზიანი, რისმაგ. 2016. „იბერია“. *ანტიკური კავკასია*, II,2. რედ. რისმაგ გორდეზიანი, მაია დანელია, 212-221. თბილისი: ლოგოსი.

გორდეზიანი, რისმაგ. 2024. *სტატიები ენციკლოპედიისათვის „ანტიკური კავკასია“*. თბილისი: ლოგოსი.

ვაშაკიძე, ვალერი. 1993. „ტერმინები ‘იბერია’ და ‘იბერები’ ანტიკურ წყაროებში“. *საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია*. რედ. გიორგი პაიჭაძე, 56-72. თბილისი: მეცნიერება.

ვახუშტი. 1941. *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. რედ.: თ. ლომოური, ნ. ბერძენიშვილი. თბილისი.

კეკელიძე, კორნელი. 1960. „IV ს. საზღვარგარეთელი ქართველი მოაზროვნე და მოღვაწე“. *უტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*. VI. თბილისი.

კენჭოშვილი, ნიკოლოზ. 1993. „ტერმინ ‘საქართველოს’ გაგებისათვის ინდოეთში“. *საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია*. რედ. გიორგი პაიჭაძე, 332-336. თბილისი: მეცნიერება.

მელიქიშვილი, გ. 1985. „სასპერები“. *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*. ტ. 9. თბილისი.

პაიჭაძე, გიორგი. 1993. „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები რუსულ წყაროებში“. *საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია*. რედ. გიორგი პაიჭაძე, 286-293. თბილისი: მეცნიერება.

სარჯველაძე, ა. 1989. „კავკასიის იბერიის სახელწოდების შესახებ“. *მაცნე* 3: 118-123.

ტაბატაძე, კარლო. 1993. „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები X-XI სს. სპარსული წყაროების მიხედვით“. *საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია*. რედ. გიორგი ჰაიჭაძე, 210-254. თბილისი: მეცნიერება.

ჟურდიანი, მიხეილ. 2010. „იბერიულ-კავკასიური ნათესაობის პრობლემები“. *კავკასიოლოგიური ძიებანი* 2: 275-302.

ყაუხჩიშვილი, სიმონ. 1961. *გეორგია. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*. 1. თბილისი.

წერეთელი, კონსტანტინე. 1993. „‘ქართველისა’ და ‘საქართველოს’ აღმნიშვნელი ტერმინები არაბულსა და ებრაულში“. *საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია*. რედ. გიორგი ჰაიჭაძე, 146-152. თბილისი: მეცნიერება.

ხინთიბიძე ელგუჯა. 1998. *ქართველთა სახელწოდებები და მათი ეტიმოლოგია*. თბილისი.

ჯავახიშვილი ივანე. 1960. *ქართველი ერის ისტორია*. ტ. I. თბილისი.

ჯანაშია, ს. 1937. „თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი“. *ენიკის მოამბე* 1: 185-241.

Dindorfius, G., ed. 1865. *Flavii Josephi Opera*. Graece et Latine. Vol. I-II. Parisiis.

Marquart, J. 1895. *Beiträge zur Geschichte und Sage von Eran*. ZDMG, 49.

Marquart, J. 1901. *Eranschahr, nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci*. Berlin.

Morton, A. L. 1984. *A People's History of England*. London.

Schottky, Martin. 1989. *Media Atropatene und Gross Armenien in hellenistischer Zeit*. Bonn.

Schottky, Martin. 2014. „Vorarbeiten zu einer Königsliste Kaukasisch-Iberiens. 3. Pharasmanes II. und Xepharnug“. *Anabasis. Studia Classica et Orientalia* 5: 86-107.

Март, Н. 1906. “Крещение армян, грузин, абхазов и аланов святым Григорием (Арабская версия) (С приложением табл. V-VIII)”. *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*. Том шестнадцатый. 1904-1905. 63-211. СПб.: Типография Императорской Академии Наук.

Меликсет-Беков, Л. 1916. “Новый взгляд на происхождение названия ‘Иврия’”. *Изв. Кавказ. Отдела Рус. географического Общ.*, т. XXIV, N 1, 36-40.

Меликсет-Беков, Л. 1924. *Введение в историю государственных образований Юго-Кавказ*. Тифлис.

Tea Dularidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

On the Interpretation of the Term *Iberia* in Georgian Scholarship

Key words: Two Iberias, Caucasian Iberia, Spanish Iberia, Iberian-Caucasian, Ancient Mediterranean

It was noted as early as Antiquity that the term *Iberia* was applied to two geographically and culturally (“by customs and language”) distant lands in the Caucasus and on the Iberian Peninsula. The fact can either be interpreted as a mere coincidence, or the identical names can be associated with the same Semitic eponym and, despite the possible differences in their chronological contexts, the similarity can be explained by the underlying geographical principle.

As is known, the term first appears in Greek texts (Herodotus, Plato, Aristotle, Strabo, Flavius Josephus, Plutarchos, Appian of Alexandria...). While scholarly opinion strongly varies about its possible pre-Hellenic origin, the theories from different periods can be assigned to two broad groups: those qualifying the name as 1) an exonym and 2) an endonym.

Evidently, the question was relevant in medieval Georgia as well, as Spanish Iberians were frequently called “The Georgians of the West”. Scholarly interpretation of Georgian people’s historical appellations started in the 19th century with Josef Markwart’s work, and was further expanded by Nicholas Marr, Ivane Javakhishvili, Levon Melikset-Bek, Simon Janashia, Gerhard Deeters, and later by Giorgi Tsereteli. Their works, which I will discuss in detail in my paper, offered a solid foundation for the theories propounded by our contemporary scholars (Elguja Khintibidze, Mikheil Kurdiani, Rismag Gordeziani...). I find especially noteworthy Kurdiani’s opinion, who explains the identical appellations of the two distant countries in terms of spatial perception. While the Phoenician origin of the term *Iberia* leaves no room for doubts, it is noteworthy that Caucasian Iberia and Spanish Iberia were two furthestmost lands from the perspective of the Ancient Mediterranean world. This proposition raises further questions as to the linguistic landscape of the Ancient Mediterranean.